

Mâ-ı (ﻻ) İstifhâmiyyenin Lafız ve Mana Bakımından Kullanımı

Aladdin GÜLTEKİN (*)

Öz: Arap gramerinde pek çok edat daha çok yüzeysel olarak lafız ve cümle içindeki kullanım boyutu ile ele alınmıştır. Manalar çoğunlukla göz ardı edilmiş veya okuyucunun edebi bilgisine bırakılmıştır. Nitekim pek çok nahiv kitabı bu üslup üzere yazılmıştır. Arap gramerinde önemli edatlardan biri olan ﻻ'nın cümle içinde lafız olarak olmasa da birbirinden farklı pek çok kullanımları vardır. Bu kullanımlar özellikle Kur'an ayetlerinde maksat ve muradın anlaşılmasında oldukça fazla önem arz etmektedir. Bununla ilgili geçmişten günümüze yazılan tefsir kitaplarında açıklamalara yer verilmiştir. Bu çalışmamızda istifham ﻻ'sının cümle içinde kullanımı ve taşıdığı anlamlar için daha çok Kur'an ayetlerinden örnekler tercih edilerek incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mâ edatı, İstifhâm, Mâ-i istifhâmiyye, İstifhâm üslubu

Usage of (ﻻ) The Interrogative in Terms Of Pronunciation and Meaning

Abstract: In Arabic grammar, many prepositions are discussed in a superficial manner, simply with regard to the pronunciation and the usage in the sentence. The semantic aspect is mostly ignored or left to the reader's literary knowledge. Thus, numerous works of Arabic syntax have been written in that style. One of the most important prepositions in Arabic grammar, ﻻ has a variety of usages in the sentence. These usages are of great importance especially in understanding the import and the purpose in Qur'anic verses. Relevant explanations may be found in the Qur'anic commentaries (tafsirs) composed from the past to the present. In this study, the usage of the interrogative particle, (ﻻ) and its meaning in the sentence will be examined quoting the verses from the Qur'an.

Keywords: the Particle (ﻻ), Interrogation (Istifham), (ﻻ) the Interrogative, Style of Interrogation

Makale Geliş Tarihi: 25.07.2018

Makale Kabul Tarihi: 23.02.2019

I.Giriş

Arapçada ﻻ harfinin önemine binaen hicri üçüncü asırdan itibaren daha çok Kur'an ile irtibatlı olarak hakkında bir kısmı günümüze ulaşan müstakil pek çok eser yazılmış,¹

*) Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı Bölümü (e-posta: aladdingultekin@karabuk.edu.tr)

¹ Bu eserlerin bir kısmını burada sıralayacak olursak; İbn Lâl Ahmed b. Ali el-Hemedânî'nin (ö. 398/998) *Mââti'l-Kur'ân*, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Huseyn el-İsbehânî el-Bâkûlî'nin (ö. 408/1017) *el-İbâne fî tafşîli mââti'l-Kur'ân ve tahricihâ*, Ebu Alâ el-Hasan b. Ahmed el-Attâr el-Hemadânî (ö. 569/1173) *el-Keşf ve'l-Beyân an mââti'l-Kur'ân*, Ebu'l-Hasan Ali b. Abdilkerîm el-Vâsıtî'nin (ö. 769/1367) *Mââti'l-Kur'ân* ve İbrâhim b. Umer el-Halîlî'nin (ö. 732/1331) *Gâyâtü'l-Beyân fî marifeti mââti'l-Kur'ân* adlı eserler bulunmaktadır.

görüldüğü kadarıyla bu çalışmalar günümüzde de devam etmektedir.² Arapçanın gramerinde manalar için kullanılan pek çok üslup bulunmaktadır. Bu üsluplardan biri de hiç kuşkusuz istifhâm üslubudur. Söz konusu üslup, soru sorma yöntemi ile muhataptan öğrenilmek istenen bir bilgiyi öğrenme ya da bilinen bir şeyi anlamak için kullanılır. Meânî ilmi açısından değerlendirildiğinde inşâî cümleler olarak görülen istifham üslubunun bu özelliğinden farklı olabilecek manalara da gelebilecek şekilde kullanılması mümkün olmaktadır. Bu üslup ile ifade edilen cümlenin tam olarak anlatmak istediği şey, ancak cümlenin öncesi (sibak) ve devamı (siyak) bir bütün olarak düşünüldüğünde anlaşılmaktadır (Ateş, 2016: s. 123; Erdim- Meydanoğlu, 2017: s. 16). Bu çalışmada istifhâm üslubunu bir bütün olarak değil sadece mâ-ı istifhâmiyye ile sınırlı tutarak konuyu lafız ve anlam örgüsü içinde ele alıp inceleyeceğiz.

İstifhâm ما'sı'nın lafzî kullanımı özellikle nahiv kitaplarında kısa ibareler ile ele alınıp işlenmiştir. Anlam yönüne ise daha çok cümlenin öğeleri açısından değinilmiştir. Ancak istifhâm ما'sı soru anlamından çıkıp başka anlamlar için de kullanılmaktadır. Bu anlamlar daha çok meânî ilmine dair yazılan belagat kitaplarında, özellikle tefsîr gibi diğer ilim dallarına ait eserler içinde kısmen muhtasar denilebilecek şekilde ve cümle tahlilleri esnasında yeri gelmişken izah edilen konu olarak yer almaktadır. Bu üslubun farklı anlamlara gelebilecek şekilde kullanımını ve anlama katkısını bilmeden yapılan tercümelemler, ifadenin maksat ve muradını tam olarak anlamadan bizi donuk ve ruhsuz anlamlar yığını ile karşı karşıya bırakabilmektedir.

Bu çalışmada Kur'an'da en fazla kullanılan soru edatlarının ikincisi olan (Çavdar, 2015: s. 319) mâ-i istifhâm üslubunun lafzî ve manaya taalluk eden kullanımları incelenecektir. Ayetlerin Türkçe manasında Elmalılı Hamdi Yazır'ın ve Diyanet Vakfı'nın mealleri daha çok kullanılmış ancak anlamı verebilmek için tarafımdan yapılan Türkçe manalar da bulunmaktadır. Çalışmanın sonucunda tespitlerimiz maddeler halinde sonuç kısmında ifade edilecektir.

Önce kısaca istifhâm kelimesinin sözlük ve terim anlamlarını ele almamız konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Lügatte istifhâm, فَهَّمَ (bilmek, ince sezmek, anlamak) kökünün talep ifadesi için kullanılan istifâl babına (bilmek ve anlamak istemek) nakledilmesi ile mastar olarak kullanılmaktadır. Burada lügat anlamı bakımından فهم ile علم birbirine yakın olarak kullanılsa da aralarında öncelik ve sonralık bakımından fark bulunmaktadır. Bu fark فهم'nin önce, علم'nin ise daha sonra ortaya çıkması şeklinde kendini göstermesi olarak söylenebilir (Sâmiâî, ts.: IV, s. 61; Zamahşerî, 1999: s. 244; Feyyûmî, ts.: II, s. 482; Fîrûzâbâdî, 2005: I, s. 146; Zebîdî, ts.: XXXII, s. 224; Rızâ, 1957-1960: IV, s. 461; Ateş, 2016: s. 124).

İstifhâmın terim anlamı, daha çok tasdik ya da tasavvur için birtakım harfler kullanarak sormak yolu ile طلب حصول الشيء في الذهن (bir şeyin zihinde belirlenmesini isteme) anlamında kullanılmıştır. İstifham üslubu tasdik için kullanıldığında cevap evet

² Bu konuda Emre Çavdar tarafından *Arap Dili'nde 'lâm', 'lâ', 'mâ' Edatları ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımları* başlığı altında, 2015 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesinde Doktora Tezi olarak çalışma yapılmıştır.

veya hayır şeklinde kısa onama olabilir, ancak tasavvur için kullanılmış ise birden fazla cevap zihinde oluşmuş olduğundan gerçek olanını belirlemek istemek manasında kullanılmış olur. İstifham üslubu ile öğrenilmek istenen eğer cümlenin umdesi (özne veya yüklem) olursa tasdiki, şayet kayıt (özne ve yüklem dışında cümlenin diğer öğeleri) biri için ise tasavvur olarak kullanılır. Araştırmamıza konu edindiğimiz mâ (ما) sadece tasavvur için kullanılmaktadır (Atık, 2009: s. 94; Bulut, 2015: s. 112; Ateş, 2016: s. 125; Erdim-Meydanoğlu, 2017: s. 16-17).

Arap Gramerinde İstifhâm Mâ'sı (ما)

ma'nın Nahiv İlminde Lafzi Kullanımı

Edat olarak ما isim haliyle kullanıldığında iki durum söz konusu olmaktadır.

- Adet ve cinsiyet uyumu aranmaksızın çoğunlukla akıl sahibi olmayan varlıklar için kullanılan الذي anlamında araştırmamızın kapsamında olmayan ism-i mevsul olmasıdır (Udeyme, ts.: III, s.43).
- Diğeri ise bilinmeyen ve akılsız olduğu düşünülen varlıkların kendileri, 'ne' oldukları, türleri ve sıfatları hakkında bilgi almak amacıyla kullanılan أَيّ شيء؟ (...Ne?/...Nedir?), anlamlarında istifhâmiye olur (Ergin, 1998: s. 92-93; Kayî, 1996: s. 290; Sâmîrâî, 2000: IV, s. s. 261; Aktaş, 2006: s. 38; Çavdar, 2015: s. 319; Erdim-Meydanoğlu, 2017: s. 25-26; Kocabıyık, 2017: s. 652). Örneğin: ما الحيلة؟ (Çaresi ne?), ما تأله؟ (Ona ne oluyor? ما لك و زيدا؟ (Sen Zeyd ile ne alıp veremiyorsun?) gibi (Sâmîrâî, 2000: IV, s. 261).

Arapçada istifhâm edatı ما, akılsız varlıklar için kullanıldığında; (ما عندك؟) (Yanımdaki nedir?) sorusunun cevabında كتاب (Kitaptır.) ifadesi, ما في الدار؟ (Evde ne var?) sorusunun cevabında ise ثعبان (Yılan) veya فرس (At) cevap olarak verilir. ما لونه؟ (Rengi nedir?) sorusuna ise اسود (Siyahtır) cevap olur (Hamad, 2017: s. 47; Kocabıyık, 2017: s. 653).

Akıllı oldukları kabul edilen varlıkların sıfatlarından sormak için de ما kullanılır. Örneğin ما محمد؟ (Muhammed necidir?) sorusuna كاتب (Yazardır.) veya شاعر (Şairdir.) ifadeleri cevap olarak söylenir (Atık, 2009: s. 94; Ergin, 1998: s. 4: 261; Enis Erdim-Ayşe Meydanoğlu, 2017: s. 26; Çavdar, 2015: s. 319).

ma'nın İstifhamiyyenin ile Birlikte ماذا Şeklinde Kullanımı

Lafzi Kullanımı

İstifham edatı olan ما, da ismi işareti ile de birlikte ماذا şeklinde kullanılır. ma'nın bu kullanımı değişik şekillerde cümle içinde kullanılmaktadır.

- ما istifhâm edatı, da ise işaret ismi olarak ماذا yani ما هذا؟ (Bu nedir?) ya da (أي شيء هذا؟) (Bu şey nedir?) anlamına kullanılmaktadır (İbn Hişâm, 1985: s. 393; Şeyh Zâde, 1995: s. 159).
- Bu kullanımda ما istifhâm edatı, da ise ism-i mevsul olmaktadır (İbn Hişâm, 1985: s. 395). Örneğin ماذا فعلت؟ ifadesi ما الذي فعلت؟ anlamındadır (Aktaş, 2006: s. 42).

Arap Nahiv ilminde ماذا'nın Cümle İçinde Anlam (İrap) Bakımından Kullanımı

Cümle içinde ماذا irab bakımından vereceğimiz bir örnek üzerinden hareketle aşağıdaki konularda bulunmaktadır:

- Mübteda (Özne) olur. Örneğin; ماذا صنعته؟ ifadesinde ما istifhâm edatı ذا ise ism-i mevsul olarak iki kelimededen mürekkep ما الذي صنعته؟ anlamında soru olur. Cevabın ise صنعته سوار şeklinde verildiği düşünüldüğünde ماذا mahallen merfû mubteda olur (Sâmirâî, 2000: IV, s. 263; Hamad, 2017: s. 47; Ergin, 1998: s. 100; Aktaş, 2006: s. 40).
- Mefulun bih (Nesne) olur. Örneğin; yukarıda verdiğimiz örnek üzerinden devam edersek, bu ماذا'nın ما (ne?) anlamında tek bir kelime olarak kullanılmasıdır. Bu ifade ما صنعته؟ anlamına gelir. Ancak ماذا tek bir kelime olarak istifhâm için kullanıldığında cevap صنعته سوارا olmaktadır. Bu durumda ماذا mahallen mansub öne geçmiş mefulun bih olur.

Bu noktada ما ile ماذا ile ما فعلت؟, ماذا فعلت؟ arasında farkın ne olduğu sorusu akla gelmektedir. Aralarındaki fark iki açıdan görülmektedir. Birincisi; ماذا kelimesi soru sormak suretiyle araştırma ve tetkik ifade eder. Örneğin {...فأروني ماذا خلق الذين من دونه...} (Lokman, 31/11) (...Haydi gösterin bana O'ndan başkaları ne yaratmıştır?...)) ayetinde ماذا soru sorma yolu ile araştırma ve tetkik ifade eder. Şayet hafzedilmiş olsaydı hem istifhâm hem de ism-i mevsul manalarına kullanılması muhtemel olurdu. Bu durumda ism-i mevsul olarak manası من دونه الذي خلقه الذين من دونه ifade eder. Öyle ki ما تريد ifade eder. İkincisi; ماذا ile kullanılmış soru ifadesinde ma edatında bulunmayan tekit ve mübalağa vardır. Yani ماذا فعلت؟ ifadesi ifadesinden daha güçlüdür. Bu ماذا'daki harf sayısının fazlalığından kaynaklanmış olabilir (Sâmirâî, 2000: IV, s. 264).

Kur'ân'da İstifhâm Mâ'sı (ما)

İstifhâm Mâ'sının Kur'ân'da Biçimsel Kullanımı

Bu başlıktan maksadımız sadece ما'ı istifhâmiyye değil, bütün olarak ma edatının kendisidir. Arapçada mâ (ما) edatı isim ve harf olarak kullanılmaktadır. İsim ve harf olarak kullanıldığında bunların Kur'ân-ı Kerîm'de, وما، بما، بيم، فيما، فيم، وبما، (ما، فما، أفما، وما، بما، بيم، فيما، فيم، وبما، وإنا، إن ما، أنما، فإنما، وإنما، عمّا، عَمّ، فيما، في ما، كما، لَمّا، لِمّا، ولِمّا، لِمَ، فِلمَ، مَمّا، مِمّ، وممّا، إمّا، فإمّا، وإمّا، وإن ما، نعمّا، ماذّا، فمذا، وماذا) şeklinde her birinin kullanım amacı ve sayısı farklı olarak Hafs Kırââtına göre iki bin altı yüz on altı diğer kıratlarda ise iki bin altı yüz yirmi bir kez geçmektedir (İsbehânî, 2009: s. 535-536).

Kur'ân Ayetlerinde ما'nın Kullanım Amacı

- İstifhâm edatı ما, “Ne?-Nedir?” şeklinde aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere Kur'ân'da akılsız somut varlıkların hakikatinden sormak için kullanılmıştır. Örneğin; {...فألوا اذُع لنا رَبِّكَ يُبِين لَنَا مَا هِيَ } (“Rabbine dua et, bize ‘o nedir?’ açıklasın” dediler...) ayetinin devamında Hz. Musa'nın onlara { قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ } (Kuşkusuz ki Allah onun inek olduğunu söylüyor...) şeklinde verdiği cevapta, sorunun cevabının ‘inek’ olması ما'nın somut bir varlık

hakkında kullanıldığını göstermektedir (Udeyme, ts.: III, s. 94; Sâmîrâî, 2000: IV, s. 261).

• İstifhâm edatı ما, “Ne?-Nedir?” şeklinde aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere Kur’ân’da akılsız somut varlıkların sıfatlarında sormak için kullanılmıştır. Örneğin; { ... فَأَلُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ نَبِيَّنَا مَا لَوْنَهَا } (“*Rabbine dua et, bize onun (İneğin) rengini açıklasın, dediler.*”) ayetinin devamında Hz. Musa’nın onlara { ... قَالَ إِنَّهُ يُقُولُ إِنَّهَا بَقْرَةٌ صَفْرَاءُ فَاقْعُ لَوْنَهَا تَسْرُ النَّاطِرِينَ ... } (*Kuşkusuz ki Allah onun Sarı renkli, parlak tüylü, bakanların içini açan bir inek olduğunu söylüyor...*) şeklinde verdiği cevapta, sorunun cevabının ineğin özellikleri ile ilgili olması ما’nın somut bir varlığı sıfatları için de kullanıldığını göstermektedir (Udeyme, ts.: III, s. 94).

• İstifhâm edatı ما, “Ne?-Nedir?” şeklinde aşağıda verilen örneklerde görüleceği üzere Kur’ân’da akıllı/akılsız, somut/soyut olduğu göz önünde bulundurulmaksızın müsemma varlıkların hakikatinden sormak için kullanılmıştır. Örneğin; { ...إِذْ قَالَ لِنَبِيِّهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي } (...*(Ya'kub) oğullarına: Benden sonra neye/kime kulluk edeceksiniz? demişti...*) ayetinin devamında oğulları Hz. Yakub’a { ... قَالَوا نَعْبُدُ إِلَهَآءَ وَإِلَهَ آبَائِكِ إِبرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهَآءَ وَآجِدَا ... } (*Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilahı olan tek Allah’a kulluk edeceğiz; biz ancak O’na teslim olmuşuzdur, dediler.*) cevabında sorunun cevabının Allah olması, ما’nın Kur’ân’da akıllı/akılsız, somut/soyut olduğu düşünülmesizin varlıkların hakikatinden sormak için kullanıldığını göstermektedir (Udeyme, ts.: III, s. 94). Başka bir örnekte; وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ اسْجُدُوا { ... لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا وَمَا الرَّحْمَٰنُ } (*Onlara Rahman’a secde edin denildiğinde “Rahman da nedir?” dediler...*) ve { قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ } (Firavun “Alemlerin Rabbi de nedir?” dedi) ayetlerinde ما, Cenab-ı Hakk’ın hakikatini öğrenmek amacıyla kullanılmıştır.

Kur’ân’da Cümle İçinde İrap Bakımından ما ve ما’ın Kullanımları

Kur’ân-ı Kerim’de istifhâm ما’sı iki ayette harf-i cerr ile mecrur mukaddem mefulun bih olarak zikredilmiştir. Diğer geçtiği yerlerde ise muhtedadır (Udeyme, ts.: III, s. 106).

1- Mefûl-u bih olarak kullanılır (Udeyme, ts.: III, s. 106).

{ أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِنَبِيِّهِ مَا تَعْبُدُونَ مِن بَعْدِي... } (Bakara, 2/133) (*Yoksa siz de olaya şahit mi oldunuz; Yakub’a ölüm hali gelip çattığı zaman, oğullarına; "Benden sonra neye ibadet edeceksiniz?" dediği zaman...*)

{ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ... } (Şuarâ, 26/70) (*Hani o, babasına ve kavmine, "Tapmakta olduğunuz nedir?... " demişti.*)

2- Sibeveyh’e göre ما istifhâmiyye, haberi marife olarak gelen muhteda olur (Udeyme, ts.: III, s. 106).

{ ...فَأَسْأَلُهُ مَا بَالُ النَّسُوءِ اللَّاتِي قَطَعْنَ أَيْدِيَهُنَّ... } (Yûsuf, 12/50) (...*Ona sor bakalım, o ellerini kesen kadınların maksatları ne imiş?...*)

{ وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَعْفُو عَنِ السَّيِّئَاتِ وَيَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ } (Şûra, 42/25.) (Kullarının tövbesini kabul eden, kötülükleri affeden ve yaptığınız nedir? bilen O'dur.)

3- ma muhteda olur, haberi ise fiili, mazi olan fiil cümlesi şeklinde gelir (Udeyme, ts.: III, s. 107).

{ قَالَ يَا هَارُونُ مَا مَنَعَكَ إِذْ رَأَيْتَهُمْ ضَلُّوا } (Taha, 20/90) (Ey Harun! bunların sapıklığa düştüğünü gördüğün vakit, seni engelleyen ne oldu?)

{ وَمَا أَنْزَلْنَاكَ مَا يَوْمَ الْفَصْلِ } (Mürsalat, 77/14) (Bildin mi, nedir o hüküm günü?)

4- ma muhteda olur, haberi ise fiili, muzari olan fiil cümlesi şeklinde gelir (Udeyme, ts.: III, s. 107).

{ يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ... } (Allah, Resulleri topladığı gün: " Size ne cevap verildi? "der...)

{ وَمَا أَغْوَيْنَاكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى } (Taha, 20/83) ("Ey Musa! Seni kavminden (ayırıp) daha çabuk (gelmeye) sevk eden nedir?" dedik.)

5- ma muhteda olur, haberi ise carr mecrur (Şibih cümle) şeklinde gelir (Udeyme, ts.: III, s. 107).

{ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انفُزُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَنْتَقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ... } (Tevbe, 9/38) (Ey iman edenler! Size ne oldu ki, "Allah yolunda cihada çıkın." denilince olduğunuz yere yığılıp kaldınız...)

{ قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا لَكَ أَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدِينَ } (Hicr, 15/32) (Allah buyurdu ki: "Ey İblis! Ne oluyor sana da, secde edenlerle beraber olmuyorsun?)

6- Sibeveyh'e göre bütün ما'lar istifhâm ismi olup mukaddem mefulerdir. Ancak دا'nın ism-i mevsul olarak ما'nın haberi olması da mümkündür (Udeyme, ts.: III, s. 103).

{ ...أَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا... } (Bakara, 2/26) (...Küfre saplananlar: "Allah böyle bir misal ile ne demek istedi?" derler...) ayetinde ما'nın mukaddem mefulun bih olması durumunda anlamı bu şekilde olmaktadır. Ancak ما edatı muhteda دا ism-i mevsul olduğunda anlam (Küfre saplananlar: "Allah böyle bir misal ile demek istediği şey nedir?" derler...) anlamında olur. Ancak Sibeveyh'in bu görüşü ما'nın kullanıldığı bütün ayetlerde anlama uygun gelmeyebilir. Örneğin aşağıda zikredeceğimiz ayette böyle bir durum söz konusudur.

{ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ } (Nahl, 16/26) (Onlara: "Rabbiniz ne indirdi? denildiği zaman "Öncekilerin efsanelerini" dediler.) ما'nın bütün olarak muhteda veya mefulun bih olmasının caiz olduğu görüşünde olsa da diğer alimler bu görüşe katılmamışlardır. Onlar muhteda ve haber olduğu görüşünde birleşmişlerdir.

Aynı surenin otuzuncu ayetinde { قِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا... } (Nahl, 16/30) (Kötülüklerden sakınanlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denilince: "Hayır indirdi" derler...) cevapları { ...قَالُوا خَيْرًا... } olduğu için ما'nın burada mevsul olması cevaba pek uygun düşmez. Ancak ما'nın muhteda دا'nın haberi olması burada da caizdir. Ancak cumhur ulema خيرا şeklinde mansub okumuştur. Bu da irab için daha güzeldir.

7- **Kur'an'da ماذا bütün olarak meful-u mutlak veya harfî cerrin düşmesiyle mansub olur** (Udeyme, ts.: III, s. 104).

{يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ...} (Maide, 5/109) (Allah, Resulleri topladığı gün: "Size ne cevap verildi?" der...)

{وَيَوْمَ يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ أَلَمْرْسَلِينَ} (Kasas, 28/65) (O gün Allah onları çağırıp "Peygamberlere ne cevap verdiniz?" diyecektir.)

8- **ماذا'nun muhteda ve haber olması ya da birlikte muhteda olması muhtemeldir** (Udeyme, ts.: III, s. 104).

{يَسْأَلُونَكَ مَاذَا أَحَلَّ لَهُمْ قُلُوبًا أُحَلِّ لَهُمْ مَا كَفَرُوا بِهِمْ وَمَا كُنْتُمْ بِتَالِيِيْنَ} (Maide 5/4) (Sana, kendilerine neyin helal kıldığını soruyorlar. De ki: "Size iyi ve temiz şeyler helal kıldın...)

{...مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ} (Yunus, 10/50) (Günahkârların onu alelacele istemeleri için ne sebep vardır?)

9- **ماذا bütün olarak ism-i mevsul olur** (Udeyme, ts.: III, s. 105).

{...ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُمْ فَأَنْظَرُوا مَاذَا يَرْتَدُّونَ} (Neml. 27/28) (... sonra onlardan biraz çekil de, ne sonuca varacaklarına bak.") Ayette görüldüğü gibi ya nasb mahallinde istifhâm ya da ma istifhâm ise الذي manasına ism-i mevsul olur. Şayet فانظر fiili (kalb fiillerinden değildir) olmadığı halde kalb fiili kabul edilseydi anlam muallakta kalırdı. Bu durumda ماذا bütün olarak الذي yani يرجعون anlamında ism-i mevsul olurdu.

{ هَذَا خَلْقُ اللَّهِ فَأَرُونِي مَاذَا خَلَقَ الذِّينَ مِنْ دُونِهِ...} (Lokman, 31/11) (İşte bu, Allah'ın yarattığıdır. Haydi gösterin bana O'ndan başkaları ne yaratmıştır?...) ayette ماذا'nın bütün olarak الذي manasına ism-i mevsul olarak أروني kelimesinin ikinci mefulu olması caizdir. Sibeveyh'in zikrettiği ماذا'nın bütün olarak ism-i mevsul kullanımı azdır. Burada ماذا'nın istifhâmiyye olarak mahallen merfu muhteda, ماذا'nın da الذي anlamında ism-i mevsul olup ماذا'nın haberi olması caizdir. Bu durumda cümle olarak mahallen mansub أروني fiilinin ikinci mefulu olmaktadır. Bütün olarak ماذا'nın ism-i mevsul olması Sibeveyh'e ait bir görüş değildir. Bu görüş Sîrâfî'ye aittir (Udeyme, ts.: III, s. 105-106).

ماذا'nın Anlamsal Kullanımına Dair Örneklemeler

Örneğin {يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ...} (Bakara, 2/215) (Sana nereye infak edeceklerini soruyorlar...) ayetinde ماذا soruda sanki iki defa sormuşçasına mübalağa ifade etmektedir. Bu ayetten birkaç ayet sonra الَّذِينَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ {...Yine sana neyi infak edeceklerini soruyorlar. De ki: İhtiyaçtan fazlasını infak edin. İşte böylece Allah, size âyetlerini açıklıyor. Umulur ki siz düşünürsünüz.} ayeti bulunmaktadır. İlkinde cevap مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ قَلِيلًا مِنَ الْأَقْرَبِينَ {...De ki: Hayır olarak verdiğiniz nafaka, ana baba, yakınlar, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmışlar içindir...} şeklinde meşru infakın en gözde olanını beyan etmek suretiyle, ikinci ayette ise infakın mal cinsinden olanını {...قَلِيلًا} {...De ki: İhtiyaçtan fazlasını infak edin...} şeklinde belirtmek suretiyle cevap vermiştir. Burada sorulan soruların önemine binaen ما yerine ماذا getirilmiştir (Sâmirâî, 2000: IV, s. 264). Bu kullanım, Firavun'un ifadesinin geçtiği {...هَذَا لَسَاجِرٌ عَلَيَّ يُرِيدُ} {...İN} {...}

{...*Bu dedi, herhalde çok bilgili bir sihirbaz! Sizi sihiyle yurdunuzdan çıkarmak istiyor. Şimdi ne buyurursunuz?*) ayetinde de görülmektedir. Burada Hz. Musa ile yüzleşmek ve onun tehditlerinden kurtulmak durumu söz konusu olduğu için soru ifadesi mübalağa yapmak suretiyle MaDa ile getirilmiştir (Sâmirâî, 2000: IV, s. 265). Ancak bu durum هذه ما نَّبِغِي هَذِهِ { قَالَوَا يَا اٰبَانَا مَا نَّبِغِي هَذِهِ } {Yusuf, 12/65} (*Dediler ki: "Ey babamız! Daha ne isteriz? İşte sermayelerimiz de bize iade edilmiş...*) ayetinde söz konusu olmadığı için MaDa yerine sadece ما istifhâm edatı kullanılmıştır. Bu yüzden şayet ifadede karşı çıkma ve pekiştirme bulunması gerekiyorsa ما istifhâm edatı kullanılmıştır. Bu yüzden şayet ifadede karşı çıkma ve pekiştirme bulunması gerekiyorsa ما istifhâm edatı kullanılmıştır. Bu yüzden şayet ifadede karşı çıkma ve pekiştirme bulunması gerekiyorsa ما istifhâm edatı kullanılmıştır. Bu yüzden şayet ifadede karşı çıkma ve pekiştirme bulunması gerekiyorsa ما istifhâm edatı kullanılmıştır. Bu yüzden şayet ifadede karşı çıkma ve pekiştirme bulunması gerekiyorsa ما istifhâm edatı kullanılmıştır.

{ *قُلْ اَرَايْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِيْنَ تَدْعُوْنَ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اُرْوٰى مَاذَا خَلَقُوْا مِنَ الْاَرْضِ اَمْ اَلْاَرْضُ اَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمٰوٰتِ اَمْ اَتَيْنٰهُمُ كِتٰبًا فَهُمْ عَلٰى بَيِّنٰتٍ مِنْهُۥ بَلْ اِنْ يَّعِدُ الظّٰلِمُوْنَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا اِلَّا غُرُوْرٌ* (Fatır, 35/40) (*De ki: "Gördünüz ya, Allah'ı bırakıp da tapmakta olduğunuz ortaklarınızı! Gösterin bana, yer yüzünden neyi yaratmışlardır?" Yoksa onların gök yüzünde bir ortaklığı mı var? Yoksa biz kendilerine bir kitap vermişiz de ondan bir delil üzerinde mi bulunuyorlar? Hayır o zalimler, birbirlerine aldatmadan başka bir vaadde bulunmuyorlar.*) ayetinde olduğu üzere ما yerine Ma kullanılır (Sâmirâî, 2000: IV, s. 265). Kur'an'ı Kerim'de bu kullanımlar oldukça fazladır. Öyle ki aynı konu ile ilgili farklı ayetlerde her iki kullanımı da bulunmaktadır. Örneğin Saffat suresinde İbrahim (as)'ın ağzından { *اِذْ قَالَ لِاٰبِيْهِ وَقَوْمِهٖ مَاذَا تَعْبُدُوْنَ اِنْفٰكًا لِیَّهٖۤ ذُوْنَ اللّٰهِ ثُرٰیْدُوْنَ* } (Saffât, 37/85-86) (*O babasına ve kavmine şöyle demişti: "Siz nelere tapıyorsunuz? Yalancılık etmek için mi Allah'tan başka ilâhlar istiyorsunuz?*) ayetinde ما, Şuarâ suresinde ise { *اِذْ قَالَ لِاٰبِيْهِ وَقَوْمِهٖ مَا تَعْبُدُوْنَ مَا تَعْبُدُوْنَ اَصْنٰمًا فَفَنَطَّلُوْا لَهَا عٰكِفِيْنَ* } (Şuarâ, 26/70-71) (*Hani o, babasına ve kavmine, "Neye tapıyorsunuz?" demişti. Birtakım putlara taparsınız da onlar sayesinde toplanırsınız"*) şeklinde ما kullanılmıştır. Öncesi ile birlikte düşünüldüğünde ilk ayette İbrahim (as)'ın karşısındakilere soru sormak gibi bir amacının olmadığı anlaşılabilir, kendisine karşı çıkanlara tehditkâr ve güçlü bir duruş sergilemesi sebebiyle ما istifhâm edatını kullanmıştır. İkinci ayette ise siyakından da anlaşılacağı üzere böyle bir duruşu söz konusu değildir. Zira birinci ayetteki duruşu soru sorma değil, azarlama tutumdur. Bu yüzden onun sorusuna cevap vermediler (Sâmirâî, 2000: IV, s. 265).

İkinci ayette ise Hz. İbrahim kavmine ما تعبدون şeklinde hüccet isteme amacıyla soru sormuş, onlar da { *قَالُوْا نَعْبُدُ اَصْنٰمًا فَفَنَطَّلُوْا لَهَا عٰكِفِيْنَ* } (*Birtakım putlara taparsınız da onlar sayesinde toplanırsınız"*) demek suretiyle cevap vermişlerdir. Bu cevap üzerine Hz. İbrahim onlara { *قَالَ هَلْ يَسْمَعُوْنَكَ اِذْ تَدْعُوْنَ اَوْ يَنْفَعُوْنَكَ اَوْ يَضُرُوْنَ* } (*İbrahim "Peki, dedi, yalvardığınızda onlar sizi işitiyorlar mı?" "Veya size fayda veya zararları olur mu?" dedi.*) şeklinde soru yönelttiğinde kavmi cevaben { *قَالُوْا بَلْ وَجَدْنَا اٰبَآءَنَا كَذٰلِكَ يُفْعَلُوْنَ* } (Şuarâ, 26/74) (*"Yok, dediler, ama biz babalarımızı böyle yapar bulduk."*) şeklinde karşılık vermişlerdir. Saffât suresinde geçen ayetteki istifhâm edatının aksine buradaki istifhâm bu cevaptan da anlaşılacağı hüccetlendirme talebi içindir. Nitekim her iki ayetinde devamı bu tespiti açıkça gözler önüne sermektedir. Şuarâ süresindeki ayetin devamında { *قَالَ اَفْرَايْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُوْنَ اَنْتُمْ وَاٰبَاؤُكُمْ الْاَقْدَمُوْنَ فَاِنَّهُمْ عَدُوٌّ لِّيْ اِلَّا رَبُّ الْعٰلَمِيْنَ* } (Şuarâ, 26/75-77) (*İbrahim dedi ki: "İyi ama, ister sizin, ister önceki atalarınızın olsun, neye tapığınızı (biraz olsun) düşündünüz mü?" Hep onlar benim düşmanumdur; ancak âlemlerin Rabbi (benim dostumdur)"*) ifadesi ile devam etmişken, Saffât süresinde ise zikredilen ayetin devamında ise putları kırılması ve Hz. İbrahim'in ateşe atılması gelmektedir (Sâmirâî, 2000: IV, s. 266).

İstifham ما'sının Kur'ân'da Harf-i Cerr ile Mecrur Olması

Şayet mâ-1 istifhâmiyye (ما) harfi cerr ile mecrur olursa, sonundaki sakin elif (l) aşağıda örnek vereceğimiz ayetlerde görüldüğü gibi hafzedilir (İbn Hişâm, 1985: s. 393).

1- İstifhâm ما'sı في ile mecrur olarak فيما şeklinde gelmektedir.

{فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا} (Sen nerde onu anlatmak nerde?!)(Naziât, 79/43)

{...قَالُوا فِيمَ كُنْتُمْ...} (...Ne işte idiniz? ...)(Nisa, 4/97)

2- İstifhâm ما'sı ل ile mecrur olarak لم şeklinde gelmektedir.

{...لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ} (...yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz?)(Saf, 61/2)

{عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ...} (Allah seni affetsin. Niçin onlara izin verdin?...)(Tevbe, 9/43)

3- İstifhâm ما'sı مِنْ ile mecrur olarak مِمَّا şeklinde gelmektedir.

{فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ} (Onun için insan neden yaratıldığına bir baksın.)(Târık, 86/5)

4- İstifhâm ما'sı عَنْ ile mecrur olarak عَمَّ şeklinde gelmektedir.

{عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ} (Nebe, 78/1) (Neyi soruşturuyorlar) ayetlerinde olduğu gibi hafzedilir.

Arapların cumhuru ما'ı istifhâmiyye cerr harfi sebebiyle mecrur olduğunda elifin düşürülmesi hususunda görüş birliği içindedir. Bu elif şaz olarak lügat bakımından sabit kalmaktadır. Örneğin; {عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ} (Nebe, 78/1) ayetinin başındaki عَمَّ ifadesi şaz olarak عَمَّا şeklinde de okunmuştur. Ancak bu okuma farklılığının anlam üzerinde bir etkisi yoktur (İbn Hişâm, 1985: s. 394; Şeyh Zâde, 1995: s. 166).

İbn Cinnî (ö. 392/1002), ما'ı istifhâmiyyenin başında harfi cerr geldiğinde elifin düşmemesini, iki lügatten en zayıf olanı şeklinde nitelemiştir. Bu hususta mütevatir olanın bu zayıf olana tercih edilmesi caiz değildir. İşte bu sebeple Kisâî (ö. 189/805) ayeti hususunda ما'nın istifhâm için olduğunu söyleyen müfessirlerin sözünü o mastariyye içindir demek suretiyle kabul etmemiştir. Asıl şaşkınlık Zamahşeri'de (ö. 538/1144) görülmektedir. Zira o {فَبِمَا أَغْوَيْتَنِي...} (Araf, 7/16) (...beni azdırmana karşılık,...) ayetindeki ما'nın elifinin şaz olarak düşürülmemesiyle anlamının بأي شيء (Beni azdırdığın şeyle) şeklinde istifhâm için olduğunu söyleyen kişiye karşı çıkmıştır (İbn Hişâm, 1985: s. 394; Udeyme, ts.: III, s. 102).

İçlerinde Fahrudin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) de bulunduğu bir grup {فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لَنْتَ لَهُمْ...} (Ali İmrân, 3/159) (Sen (o zaman), sırf Allah'ın rahmetiyle onlara karşı yumuşak davrandın...) ayetindeki ما'nın istifhâm-i taaccübî için “yani” anlamında olduğu görüşündedirler. Elifin düşmemesi ve رَحْمَةٍ kelimesinin mecrur olması ona cevaptır, o zaman bu görüş tercih edilmez. Çünkü رَحْمَةٍ kelimesi ما'dan bedel olmaz kendisinden bedel olunan istifhâm ismi olursa istifhâm hemzesine bitişmesini gerektirir. Zira istifhâm ve şart dışında gerçek nekre ما, نِعْمٌ ve بَشَرٌ taaccüp fiilleri ve atfı beyan hariç vasıftan soyutlanamazlar. Çünkü istifhâm ما'sı sıfat almaz. Sıfat almayana üzerine de atfı beyan yapılmadığı gibi, peşinden muzafun ileyh de gelmez. Zira Zeccâc'a (ö. 311/923)

göre istifhâm isimleri, şart isimleri, ism-i mevsullere اَيِّ (ittifakla) ve كَمْ 'i istifhâmiyye dışında bir şey izafe edilemez (Zerkeşî, 1957: III, s. 72-73; Udeyme, ts.: III, s. 102).

Kur'ân'da Mâ'nın İstifhâmiye Olduğu Hususunda Farklı Görüşlerin Bulunduğu Ayetler

Mâ'ı istifhâmiyye bazı ibarelerde öyle bir kullanım gösterir ki bu manayı çıkarmak oldukça fazla bilgi ve deneyim gerektirir. Bunlardan bazılarını sıralayacak olursak;

1- İnkarcılarla ilgili olarak { قُلْ مَا يَعْجَبُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ فَسَوْفَ يَكُونُ لِزَامًا } (Furkan, 25/77) (Resulüm! De ki: (Kulluk ve) yalvarmanız olmasa, Rabbim size **ne diye** değer versin? (Ey inkarcılar! Size Resul'ün bildirdiklerini) kesinkes yalan saydınız; onun için azap yakanızı bırakmayacaktır.) ayetinde Zeccâc ve Ferrâ'ya (ö. 207/822) göre istifhâm anlamı söz esnasında ortay çıkmaktadır (İbn Şecerî, 1991: I, s. 77; Hamad, 2017: s. 49).

2- Bir şeyi haram veya helal sayma hususunda { قُلْ أَرَأَيْتُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ حَرَامًا وَحَلَالًا... } (Yunus, 10/59) ayetinde geçen mâ mevsul olarak kabul edildiği zaman manası (De ki, (Baksanıza, Allah sizin için nice rızıklar indirdi, siz onlardan bir kısmını haram, bir kısmını helâl yaptınız...)) şeklinde, Hûfî ve Zamahşeriye göre istifhâmiyye kabul edildiğinde ise manası (De ki: Allah'ın size indirdiği rızıktan bir kısmını helal, bir kısmını da haram bulmanıza ne dersiniz?...)) şeklinde olurdu (Ensârî, 1992: VI, s. 84).

Kur'ân'da ما أدراك Ve ما يدريك İfadelerinin Kullanımı

Bu ifadelerin lafızlarında ittifak olmakla birlikte manalarında ihtilaf bulunmaktadır. Kur'ân'da ما يدريك cevabı zikredilmeksizin, ما أدراك ise cevabı zikredilmiş olarak geçmektedir.

{ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْحَاقَّةُ } (Hakka, 69/3) (Gerçekleşenin (Kıyametin) ne olduğunu sen nerden bileceksin?)

{ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَعْرٌ } (Muddesir, 77/27) (Bilir misin sen, nedir o sekar?)

{ ...وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ تَكُونُ قَرِيبًا } (Ahzab, 33/63) (... "Onun ilmi ancak Allah'ın nezdindedir. Ne bilirsin belki kıyamet yakında olur.")

{ ...وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ السَّاعَةَ قَرِيبٌ } (Şûrâ, 42/17) (...Ne bilirsin, belki de kıyamet saati yakındır!)

Kur'ân'da İstifhâm Üslubunun Arka Arkaya Kullanımı

Kur'ân-ı Kerîm'de ما'ı istifhâmiye, arka arkaya gelen soru ifadelerinin ilki olarak kullanılmıştır (Udeyme, ts.: III, s. 9).

{ ...مَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ } (Kalem, 68/36) (...Neyiniz var, nasıl hüküm veriyorsunuz?)

{ ...فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ } (Yunus, 10/35) (... O halde ne oluyorsunuz? Nasıl hükmediyorsunuz?)

İstifham İçin Kullanılan ما Yukarıda Zikrettiğimiz Kullanımları Dışında Başka Manalar İçinde Kullanılmaktadır.

Yukarıda örnek vermek suretiyle açıkladığımız manaları yanında ما istifhâm edatı olarak başka manalar için de kullanılmaktadır. Bunları sıralayacak olursak;

1- **Soru üslubu ile yüceltme ve büyütmeye için kullanılmaktadır** (İbn Ebi'z-Zemîn, 2002: V, s. 26; Neseî, 1998: III, s. 528; Sâfi, 1418: s. 29: 58; Sâmîrâî, 2000: IV, s. 262).

{الْحَاقَّةُ مَا الْحَاقَّةُ} (Hakka, 69/1-2) (Gerçekleşecek olan! Nedir o gerçekleşecek olan?)

Burada yüceltme ve büyütmeye yanında ayrıca korkuyu artırmak için açık olan ismin gizli kılınması durumu söz konusu olmaktadır (Mâverdî, ts.: VI, s. 76; Neseî, 1998: III, s. 528; Semînu'l-Halebî, ts.: X, s. 194; Cerrâvî, 2000: I, s. 204; İbn Âşûr, 1984: XXX, s. 511; Zuheylî, 1418: s. 29: 81). Hatta Kınnevî (ö. 1307/1890), yüceltme ve büyütmeye anlamında olan bu kullanımın sakındırma için de olabileceğini ve başka yerde caiz olmadığı görüşündedir (Kınnevî, 1992: XIII, s. 358, 15: 359).

{وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ} (Vakıa, 56/9) (Solun adamları ise ne uğursuzdurlar onlar!)

{وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ} (Vakıa, 56/27) (Sağın adamları, nedir o sağın adamları!) ayetleri de bu amaçla kullanılmıştır. Ancak bu iki ayette Semânî (ö. 489/1096) istifhâm üslubunda taaccüp anlamının da bulunduğunu ifade etmiştir. Yani taaccüp yolu ile yüceltme ve büyütmeye olduğu görüşündedir (Semânî, 1997: V, s. 343).

Zamahşeri, زيد ما زيد ifadesindeki ما'nın benzerlerinden ayırmak ve benzersiz kılmak için olduğu görüşündedir. Ona göre bu ifade ile türü bilinmeyen mahiyetini öğrenme ve özünü bilme isteği vardır. Örneğin وما الغول وما العنقاء؟ Örneğin (Zamahşeri, 1407: IV, s. 686; Tayyibî, 2013: s. 16: 241; Sâmîrâî, 2000: I, s. 180, IV, s. 262).

2- **Soru üslubu ile hakir ve küçük görmek için kullanılmaktadır** (Udeyme, ts.: III, s. 96; Sâmîrâî, 2000: IV, s. 262).

(ما أنت والمجد) ve (ما أنت والشعر) örneklerinde olduğu gibi. Ayeti kerimede söyle geçmektedir: {إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ النَّمَائِلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ} (Enbiya, 21/52) (O zaman o, babasına ve kavmine: "Bu tapınıp durduğunuz heykeller nedir?" demişti.) Ayeti kerimede geçen {مَا هَذِهِ النَّمَائِلُ} (...Bu heykeller nedir?...) ifadesi küçümseme ve tahkir için kullanılmıştır (Zamahşeri, 1407: III, s. 121; İbn Hayyân, 1420: VII, s. 442; Ebû Zehra, ts.: IX, s. 882; Nâsîrî, 1985: IV, s. 131; Sâbûnî, 1997: II, s. 244).

3- **Soru üslubu ile teşvik ve kışkırtma için kullanılmaktadır** (Udeyme, ts.: III, s. 96), (Sâmîrâî, 2000: IV, s. 262) {وَمَا لَكُمْ لَا تَقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ} (Nisa, 4/75) (Size ne oluyor ki? Allah yolunda...Savaşmıyorsunuz?...) ayetinde istifhâm ما'sı soru yolu ile teşvik ve kışkırtma için kullanılmıştır. (İbn Hayyân, 1420, 3: 710) Bu ayeti kerime, Allah yolunda onun gösterdiği hedefler doğrultusunda istifhâm üslubu ile emir vermek suretiyle müminleri savaşa teşvik etmekte ve onları bu gaye için coşturmaktadır (Zeccâc: 1988: II, s. 77; Semînu'l-Halebî, ts.: IV, s. 36; Salebî, 1418: II, s. 262; Kâsîmî, 1418: II, s. 223).

4- **Soru üslubu ile bir şeyi veya durumu inkâr için** (Udeyme, ts.: III, s. 98; Sâmîrâî, 2000: IV, s. 262).

{...قُلْ فَلِمَ تَقُولُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ} (Bakara, 2/91) (...*"Onlara de ki; "Peki madem gerçek mümin sizsiniz de ne diye daha önce Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?"*) ayetinde olduğu gibi istifhâm üslubu ile onların mümin olmadığı ifade edilmiştir (Mâverdi, 2005: I: s. 510-511; Semânî, 1997: I, s. 109; Nâsîrî, 1985: I, s. 56; İbn Âşûr, 1984: I, s. 612). Sâmîrâî *Me'âni'n-nahv* adlı eserinde bu ayette geçen ما'nın ilzam için olduğu görüşünü benimsemiştir (Sâmîrâî, 2000: I, s. 262). Ancak ما'nın bu başlıkta kullanılan mana için olması daha uygundur.

{وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّى} (Abese, 80/7.) (*Onun temizlenmemesinden sana ne?*) Ayetinde ما nefiy anlamı için kullanılmış olmakla birlikte, bir görüşe göre istifhâm yolu ile inkâr etme³ (*Oysaki onun arınmasından sen sorumlu değilsin.*) anlamında da kullanılmıştır. (İmâdî, ts., 9: 108) Bu başlık için Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayet vardır. Udeyme, *Dirâsâti'l-üslûbi'l-Kurâni'l-Kerîm* adlı eserinde konu ile ilgili ayetleri bu başlık altında sıralamıştır (Udeyme, ts.: III, s. 98-99).

5- **Soru üslubu ile bir şeyi veya bir durumu uzak saymak için** (Sâmîrâî, 2000: I, s. 262). {مَا يَفْعَلُ اللَّهُ بِعَذَابِكُمْ إِنْ شَكَرْتُمْ وَآمَنْتُمْ} (Nisa, 4/147) (*Eğer siz iman eder ve şükrederseniz, Allah size neden azap etsin!...*) ayetinde ما'nın istifhâm manasından çıkarak, kullanır Allah'ın ihsanını itiraf ettikleri, onun niyetine iman ettikleri sürece Allah'ın intikam almak, zararı defetmek gibi fiiller sebebiyle mahlukatına azap etmekten uzak olduğunu vurgulamak manasına kullanılmıştır (Vâhidî, 1415: s. 243; Râzî, 1420: XI, s. 252; Dervîş, 1415: II, s. 364).

6- **Soru üslubu ile bir şeyi veya durumu istihza yolu ile alaya almak için.** Kur'an-ı Kerim'de {وَلَئِنْ أَخْرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّعْدُودَةٍ لَّيَقُولُنَّ مَا يَحْسِبُهُ...} (Hud, 11/8) (*Ve eğer bunlardan bir kısmının göreceği azabı belli bir süreye kadar erteleyecek olursak, o zaman da "onu engelleyen nedir ki?" diyecekler...*) ayetinde inanmayanlar ما istifhâm edatını kullanmak suretiyle güya kendilerince Allah'ın azabı ertelemesini istihza ve alaya almak istemişlerdir (Udeyme, ts.: III, s. 96; Hırrerî, 2001: XIII, s. 34).

7- **Soru üslubu ile birine veya bir şeye taaccüp için.** Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette istifhâm ما'sı soru üslubu ile taaccüp ifade etmek için kullanılmıştır (Udeyme, ts.: III, s. 96). Örneğin {وَيَا قَوْمِ مَا لِي أَدْعُوكُمْ إِلَى النَّجَاةِ وَتَدْعُونَنِي إِلَى النَّارِ} (Gafir, 40/41) (*Hem ey kavimim! Niçin ben sizi kurtuluşa davet ederken, siz beni ateşe davet ediyorsunuz?!*) ve {يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ} (İnfîrât, 82/6.) (*Ey insan! İhsanı bol Rabb'ine karşı seni aldatan nedir?!*) ayetlerinde istifhâm üslubu taaccüp için kullanılmıştır.

³ İstifhâm-ı inkârî üslubu içindeki inkâr ifadesi akait anlamındaki küfür ve inanmama manası için değildir. Bu üslup, istenilmeyen ve hoşlanılmayan yanlış bir şeyin öyle olmaması gerektiğini soru şekliyle muhabata ifade etmek ve sorgulamak gayesiyle kullanılır. Belagat alimleri istifhâm-ı inkârî için, "Soru ile sorulan şeyin, örf veya hukuken münker yani hoş görülmemeyen bir şey olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Arap meselinde "Süt annene emzirmeyi mi öğretiyorsun." sözü ile öyle yapmaması gerektiği İstifhâm-ı inkârî cihetiyle belirtilmek istenmiştir.

Bazen cümle içerisinde ما anlam olarak istifhâm mâ'sı ile taaccüp mâ'sı arasında tercih yapmak zorunda bırakabilir. Örneğin {مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ} (İnfitar, 82/6) (...İhsanı bol rabbine karşı seni aldatan nedir?) ayetindeki ما harfini pek çok alim istifhâm için olduğunu kabul ederken İbn Cubeyr ve A'mâş taaccüp olduğu görüşüne vararak {مَا غَرَّكَ} (Seni Amma da aldattı!) şeklinde okumuşlardır (Semînu'l-Halebi, ts.: X, s. 710).

8- Soru üslubu ile birinden bir şeyi ikrar ettirme için. Kur'an-ı Kerim'de pek çok yerde istifhâm ما'sının kullanılması ile yapılan soru üslubu bir kimseye bir şeyi ikrar ettirmek için kullanılmıştır (Udeyme, ts.: III, s. 97). Örneğin; {وَمَا تَلْكَ بِبَيْتِكَ يَا مُوسَى} (Taha, 20/17) (Ey Musa! Sağ elindeki nedir?) ve {وَمَا أَغْجَلَكَ عَنْ قَوْمِكَ يَا مُوسَى} (Ey Musa! Seni kavminden ayırıp) daha çabuk (gelmeye) sevkeden nedir?" (dedik.) ayetlerinde soruların cevabını Allah daha iyi bilmekte iken bunların cevaplarını bizzat Hz. Musa'ya ikrar ettirmek istemektedir.

Sonuç

Çalışmamızda gramer yönüyle sadece bir kullanımının istifham ve onu da daha çok yüzeysel olarak öğrenip geçtiğimiz istifhâm mâ'sının salında içinde çok değişik manalara gelebilecek şekilde kullanıldığını tespit etmiş bulunmaktayız. Bu manalar ancak derinlemesine ve edebi eleştiri mantığı ile bakıldığında ortaya çıkmaktadır. Gramer kitaplarında birkaç örnek ile izah edilen bu konu daha çok belagat kitaplarında dil ve anlam boyutu ile müfessirlerin Kur'an tefsirlerinde izah edilmektedir. Ancak müfessirler daha çok istifhâm ما'sının ilk geçtiği ayette lafız ve anlam üzerinde açıklama yapmışlar, daha sonra geçtiği yerlerde ise şayet anlam değişikliği söz konusu olduğunda izah yapmışlardır. İrabu'l-Kur'an özelliği taşıyan pek çok tefsir ise irab yapmakla yetinmiş anlam üzerinde pek durmamışlardır.

Müracaat ettiğimiz ما'nın kullanımı üzerine yazılmış eserlerde genel olarak ayrıntılı bilgiler bulunduğu için konu bütünlüğü bir müddet sonra okuyucunun dikkatinden kaçabilmektedir. Zira bu eserlerde ما sadece istifhamiye olarak değil; nafiye, mevsule ve mastariyye olarak da izah edilip anlatılmıştır. Öyle ki bazen mâ-ı istifhamiye ile bu kullanımlarının tespiti arasında dil alimleri tereddütler yaşamışlardır. Birbirlerinden farklı görüşler beyan edebilmişlerdir.

Çalışmamızda istifhâm mâ'sının ve onunla bağlantılı olarak ماذا'nın lafzi ve manaya taalluk eden kullanımlarını bir makale çalışması boyutunda ele alarak incelemiş bulunmaktayız. Konu ile ilgili nahiv kitaplarından çok ما'nın anlamına yönelik bilgilerin yer aldığı ulaşabildiğimiz eski ve yeni kaynaklardan faydalanmak suretiyle yapmış olduğumuz bu çalışma, en azından ülkemizde bu alanda çalışma yapacak bilim adamlarına ve araştırma yapacaklara bir ufuk açacağı kanaatindeyiz.

Kaynaklar

Aktaş, S. (2006) *Kur'an'da İstifhâm Üslubu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elâzığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Ateş, A. E. (2016). “İstifhâm Üslûbunun Mecâzi Kullanımları ve Meallere Yansıması”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 8/1, s. 123 – 141.
- Atık, A. (2009). *İlmu’l-Me’âni*. Beyrut: Dâru’n-Nahda,.
- Bâkûlî, Ebu’l-Hasan Ali b. el-Huseyn el-İsbehânî. (2009). *el-İbâne fî tafşîli `mâati`l-Kur`ân ve tahrîcîhâ `ala`l-vucûh elletî zekerehâ erbâbu`ş-şinâ`a*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlî. Kuveyt: el-Mesâhir.
- Bulut, A. (2015). *Belağat (Meânî Beyân Bedî)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Cerrâvî, Hâlid b. Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed. (2000). *Şerhu`l-taşrih `ala`l-tavzîh*. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye.
- Çavdar, E. (2015). *Arap Dili’nde `lâm`, `lâ`, `mâ` Edatları ve Kur`ân-ı Kerîm’deki Kullanımları*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dervîş, Muhyuddîn b. Ahmed Mustafa. (1415). *İ`râbu`l-Kur`ân ve beyânuh*. Humus: Dâru’l-İrşâd.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed b. Mustafa. (ts.). *Zehretu`l-tefâsir*. Beyrut: Daru’l-fîkr.
- Ebu`z-Zemîn, Ebû Abdullah b. İsâ b. Muhammed. (2002). *Tefsîru`l-Kur`âni`l-Azîz*. thk. Ebu Abdullah Husyn b. Akâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz. Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse.
- Erdim-M, E - A. (2017). “Meanî İlmi Bağlamında Arap Dilinde İstifham ve Cevap Üslubu”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 22/2, s. 15-40.
- Ergin, M. C. (1998). *Arap Dilinde İstifham Edatları*. Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Ferâhidî, Ebu Abdurrahman Halil. b. Ahmed. (ts.). *Kitâbu`l-`Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî-İbrahim es-Sâmiâi. Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-Hilâl.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali. (ts.). *el-Mişbâhu`l-munîr fî ğarîbi`ş-şerhi`l-kebîr*. Beyrut: Mektebetu’l-İlmiyye .
- Fîrûzâbâdî, Mecdu`d-Din Muhammed b. Ya`kub. (2005). *el-Kâmûsu`l-muhîf*. Beyrut: Mektebetu`l-Tahkîk ve`l-Turâs fî Muesseseti`r-Risale.
- Hamad, R. A. (2017). *el-Cumletül İstifhamiyyetu fî Kur`an`il Kerim Dıraseten Nahviyyeten Dilaliyyeten*. (Yüksek Lisans Tezi), Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hirerrî, Muhammed el-Emîn b. Abdullah. (2001). *Tefsîru hadâiki`r-rûh ve`r-reyhân fî ravâbi`ulûmi`l-Kur`ân*. Beyrut: Dâru Tavki`n-Necât.

- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. (1984). *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus:Dâru't-Tunusiyye.
- İbn Hayyân, Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Ali. (1420). *el-Baħru'l-muħîṭ*. thk. Sıdkî Muhammed Cemîl. Beyrut: Dâru'l-Fıkr.
- İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdullah. (1985). *Muğni'l-lebîb an kutubi'l-a'arîb*. thk. Mâzin el-Mubârek-Muhammed Ali Hamdullah. Dimaşk: Dâru'l-Fıkr.
- İbn Şecerî, Diyâuddîn Ebu's-Saâdât Hibetullah b. Ali b. Hamza. (1991). *Emâlî İbnu's-Şecerî*, thk. Mahmud Muhammed et-Tanâhî. Kahire: Mektebetu'l-Hancî.
- İmâdî, Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafa. (ts.). *İrşâdu'l-'aqli's-selîm ilâ mizâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs.
- Kâsımî, Muhammed Cemaluddîn b. Saîd b. Kâsım. *Meħâsinu't-te'vil*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn's-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kutub, 1418.
- Kayî, Muhammed Abdulmunim. (1996). *el-'Aşlânî fî 'ulûmi'l-Ķurân*. y. y, b. y.
- Kinnevcî, Ebu't-Tayyib Muhammed Sadîk Hân b. Hasan b. Ali. (1992). *Fetħu'l-Beyân fî maħâşidi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. İbrahim el-Ensârî. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Kocabıyık, H. İ. (2017). "İstifhâm Edatları", *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2, 649-663.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. (ts.). *en-Nuket ve'l-'uyûn (tefsîru'l-Mâverdî)*. thk. İbnû Abdi'l-Maksûd b. Abdurrahîm. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye.
- Mâverdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. (2005). *Tev'ilâtu ehli's-Sunne (Tefsîru'l-Mâverdî)*. thk. Mecdî Bâslûm. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Nâsirî, Muhammed el-Mekkî, (1985). *et-Teyşîr fî eħdâsi't-tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Garb,
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. (1998). *Medâriku't-Tenzîl ve ħakâiku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedevî. Beyrut: Dâru'l-Kilemi't-Tayyib.
- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Umer b. el-Hasan. (1420). *Mefâtîħu'l-ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî,
- Râzî, Zeynuddîn Ebû Abdullah b. Muhammed. (1999). *Muħtâru's-şıħâħ*. thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.
- Rızâ, A. Mucemu metni'l-luğa. Beyrut: Dâru Mektebet'l-Hayât, 1957-1960.
- Sâbûnî, M. A. (1997). *Şafvetu't-tefâsir*. Kahire: Dâru's-Sâbûnî.
- Sâfî, Mahmud b. Abdurrahim. (1418). *el-Cedvel fî İrabi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'r-Reşîd.

- Salebî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Mahlûf. (1418). *el-Cevâhiru'l-ḥasân fî tefsîri'l-Ku'rân*. thk. Muhammed Ali Muavvîd- Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru'l-İhyâ.
- Sâmirâî, Fâdıl Sâlih. (2000). *Me'âni'n-naḥv*. Ürdün: Dâru'l-Fikr.
- Semânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Abdulcabbâr. (1997). *Tefsîru'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Semânî)*, thk. Yâsir b. İbrahim-Ganîm b. Abbâs b. Ganîm. Riyad: D'aru'l-Vatan.
- Semînu'l-Halebî, Ebu'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Yûsuf. (ts.). *ed-Durru'l-ma'sûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dimaşk: Dâru'l-Kalem.
- Şeyh Zâde, Muhammed b. Mustafa el-Kücevî. (1995). *Şerḥu Kavâ'idî'l-i-rab*. thk. İsmâil İsmâil. Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Tayyibî, Şerefuddîn el-Husyn b. Abdullah. (2013). *Futûḥu'l-ğayb fî keşfi 'an kınâ'i'r-reyb*. thk. İyâd Muhammed el-Gûc-Cemîl Benî Atâ. Dubai: y.y.
- Udeyme, M. A. (ts.). *Dirâsâti'l-uslûbi'l-Kurâni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali. (1415). *el-Vecîz fî tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut: Dâru'l-Kalem.
- Zamahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Amr, (1998). *Esâsu'l-belâga*. Beyrut: nşr. Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye.
- Zamahşerî, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Amr. (1407). *el-Keşşâf an ḥaḳâiki ğavâmiği't-tenzil*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ el-Huseynî. (ts.). *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Dâru'l-Hidâye
- Zeccâc, İbrâhim b. es-Sırrî b. Sehl Ebû İshâk. (1988). *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbih*. thk. Abdulcelîl Abduh Şilbî. Beyrut: Âlemu'l-Kutub.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullah. (1957). *el-Burhânu fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Beyrut: Dâru İhyai'l-Kutub.
- Zuheylî, Vehbe b. Mustafa. (1418). *et-Tefsîru'l-munîr fî'l-'akîde ve's-şerî'a ve'l-menhec*. Dimaşk: Dâru'l-Fikr.